

EDEBÎ ESERDE ORYANTALİZM VE SELF ORYANTALİZM
KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE DAİR BİR
YAKLAŞIM

AN APPROACH TO EVALUATING THE CONCEPTS OF ORIENTALISM
AND SELF-ORIENTALISM IN LITERARY WORK

İlknur TATAR KIRILMIŞ

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Doç. Dr., On Dokuz Mayıs
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı, Samsun, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-2155-7062

E-mail: ilknur.tatar@omu.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 22.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 31.10.2024

Kaynak Gösterim / Citation:

Tatar Kırılmış, İlknur
(2024). "Edebî Eserde
Oryantalizm ve Self
Oryantalizm Kavramlarının
Değerlendirilmesine Dair Bir
Yaklaşım", Yeni Türk Edebiyatı
Araştırmaları. 16/32, 133-146.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.578>

Öz

Edebiyat kuramları, edebî eserlerin farklı okumalarla anlaşılması açısından okura birçok fırsat sunar. Başlangıçtan itibaren Türk romanı yazarları gerek yeni edebî türlerin tecrübe edilmesi gerekse bu türlerin içeriğinin oluşturulması açısından Batı edebiyatı tesiri altındadır. Bu etkileşim taklit etme veya onu aşma arzusunu dolaylı yoldan başlatmıştır. Edebî eserlerde taklit söz konusu olduğunda taklit eden ve edilen meselesi açısından felsefik bir içeriğe sahip olan "ben ve öteki" çatışması açığa çıkar. Rene Girard'ın *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı eserindeki yaklaşımı edebiyatta oryantalizme yönelik araştırmalar için yol göstericidir. Nitekim oryantalizm ve oryantalizmle ilgili self oryantalizm ve oksidentalizm kavramlarına yönelik edebî metinde açığa çıkan "ben ve öteki"ye dair tanım ve çeşitleri Girard'ın araştırmasında incelenmiştir. Bu araştırma, oryantalizmin edebî eserde açığa çıkardığı "ben ve öteki" kavramlarını edebî tahlil açısından değerlendirmeyi amaç edindi. Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanı, bahsi edilen analizi somut bir şekilde göstermeye elverişli olmasından dolayı örnek materyal olarak seçildi. Osmanlı ve Batılı resim eğitimi almış Celal Bey'in "ben"i esir Dilber'in "öteki" konumunun romanda açığa çıkardığı çatışma, süreç olarak oryantalizm kavramlarıyla anlamlı bir ilişki kurarken romanın sonunda bu çerçeveye dağılır. Dolayısıyla Samipaşazade bu eserinde bütünüyle oryantalist bakış açısını muhafaza etmemiş, Doğu'nun aşk hikâyelerinde yer alan klişeleri özgür olma arzusu için kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Self Oryantalizm, Oksidentalizm, Türk edebiyatı, *Sergüzeşt*.

Abstract

Literary theories offer readers numerous opportunities to understand literary works through various interpretations. From the beginning, Turkish novelists have been influenced by the West, both in experimenting with new literary forms and in shaping the content of these forms. This interaction indirectly revealed a desire to imitate or surpass. When it comes to imitation in literary works, the "Self and Other" conflict, which has a philosophical content in terms of the issue of the imitator and the imitated, emerges. The approach in René Girard's work *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure* serves as a guide for studies on Orientalism in literature. As a matter of fact, Girard's research provides an opportunity to evaluate the concepts of "Self and Other" that appear in literary texts related to Orientalism, self-Orientalism and Occidentalism. This study aims to concretely exemplify the concepts of "Self and Other" that the mentioned terms related to Orientalism reveal in the literary text. Sami Paşazade Sezai's *Sergüzeşt* was chosen as sample material due to its suitability for concretizing the concepts of "Self and Other." The conflict arising from the position of the captive Dilber as the "Other" against the "Self" of Celal Bey, who received both Ottoman and Western art education, establishes a significant relationship with the concepts of Orientalism, yet this framework dissolves by the end of the novel. Thus, in this work, Samipaşazade does not entirely maintain an Orientalist perspective; instead, he utilizes the clichés found in Eastern love stories for the desire to be free.

Keywords: Orientalism, Self Orientalism, Occidentalism, Turkish literature, *Sergüzeşt*.

Extended Summary

Literary theories offer readers numerous opportunities to understand literary works through various interpretations. From the beginning, Turkish novelists have been influenced by the West, both in experimenting with new literary forms and in shaping the content of these forms. This interaction indirectly sparked a desire to imitate or surpass. When it comes to imitation in literary works, the "self and the other" conflict, which has a philosophical content in terms of the issue of the imitator and the imitated, emerges. The approach in René Girard's work *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure* serves as a guide for studies on Orientalism in literature. As a matter of fact, Girard's research provides an opportunity to evaluate the concepts of "Self and Other" that appear in literary texts related to Orientalism, self-Orientalism and Occidentalism. This study aims to concretely exemplify the concepts of "Self and Other" that the mentioned terms related to Orientalism reveal in the literary text. Sami Paşazade Sezai's "Sergüzeşt" was chosen as sample material due to its suitability for concretizing the concepts of "Self and Other." The conflict arising from the position of the captive Dilber as the "Other" against the "Self" of Celal Bey, who received both Ottoman and Western art education, establishes a significant relationship with the concepts of Orientalism, yet this framework dissolves by the end of the novel. Thus, in this work, Samipaşazade does not entirely maintain an Orientalist perspective; instead, he utilizes the clichés found in Eastern love stories for the desire to be free.

The approach in French philosopher Rene Girard's work *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure* is a guide for research on orientalism. As a matter of fact, the definitions of "Self and Other" that need to be revealed in the literary text regarding the concepts of self-orientalism and occidentalism related to orientalism were examined in Girard's research. Rene Girard emphasizes that the interaction of "Self and Other" as the mediation of desire can create rival desires for oneself.

In terms of the knowledge that "Self and Other" derives from "mastery and slavery" as its root, Onur Bilge Kula's work titled *Hegel's Aesthetics and Literary Theory* is one of the sources that can contribute to this field. Hegel is of the opinion that it is the state that gives the individual the subject position and the dimension of universality. When the individual enters into a relationship with the state, when he/she is mediated by this integrity, in other words, when he/she acquires the identity of "citizen", he/she rises to the subject position. Establishing a "purpose" type of relationship with the other means that individuals recognize each other with their citizenship identity. Citizens are elements of the state, not civil society. The individual escapes the impasse of civil society by gaining the identity of a citizen within the state.

This study, which was carried out in terms of the method that can be used in orientalism research in the analysis of literary works, was exemplified through Samipaşazade Sezai's novel *Sergüzeşt*, as it is suitable for concrete examples. In particular, Michel Foucault's approach, which Edward Said took as an example in his study of Orientalism, Rene Girard's "Self and Other" approach in literary works, and the knowledge of mastery and slavery in philosophy that form the basis of Girard's research. was taken into consideration in line with the needs of this study.

After being freed from captivity in Egypt, Dilber does not use the ship ticket she has to reunite with Celal and prefers to die. It is compatible with Hegel's assessment of "recognition and being recognized by the subject". Dilber can only be free by committing suicide. Dilber's hopelessness about becoming a citizen of the country she goes to is effective in her decision to commit suicide. Celal Bey's madness for his love for Dilber can be interpreted in two ways. Although Mr. Celal is educated, he does not have the courage to stand against his family and therefore the society. That's why he can't question his mother's decision and he asks his uncle for help. This situation is the same due to the sale of Dilber. The other thing is madness caused by love, which is frequently used in classical literature. Celal's love for Dilber does not reach divine dimension as in classical literature. This feature in the novel *Sergüzeşt* can be considered an early example of the Modern novel.

Giriş

Edebî esere uygun inceleme yönteminin bulunması, sınırların seçilen metoda göre çizilmesi, araştırmacılara ve okura kolaylık sağladığı gibi incelenen metnin farklı metotlarla görülmesinin yolunu açar. Felsefe akımlarının tesiriyle edebî eserin yapısında açığa çıkan değişim, tahlil yönteminin yanı sıra kuramın da birlikte düşünülmesi ihtiyacını doğurur. Berna Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* başlıklı çalışması başta olmak üzere modern Türk edebiyatı metinlerini kuramla inceleme yaklaşımı giderek zenginleşmektedir. Oryantalizm ve self oryantalizm kavramlarının edebî eserdeki tespiti ve değerlendirilmesi hususu da edebî tahlil ve eleştiri kuramı birlikteliğini gerektirir. Bu çalışma, bu alana ilgi duyanlara yöntem açısından katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Zira Türk edebiyatında oryantalizm ve onunla ilgili kavramlar açısından zengin bir içerik bulunur.

Başlangıçtan itibaren Türk romanı yazarları, gerek yeni edebî türlerin tecrübe edilmesi gerekse bu türlerin içeriğinin oluşturulması açısından Batı tesiri altındadır. Bu etkileşim taklit etme veya onu aşma arzusunu dolaylı yoldan başlatır. Edebî eserlerde taklit söz konusu olduğunda taklit eden ve edilen açısından felsefî bir içeriğe sahip olan "ben ve öteki" meselesi açığa çıkar. Ali Suavi, Osmanlı toplum hayatını derinden etkileyen hastalıklı bir durum olarak

gördüğü bu hususu "Taklit" başlıklı yazısında ele alır. Müellif, Osmanlının fikir hayatına büyük zarar veren bu illetten kurtulmanın kolay olmadığını farkındadır (Çelik 151-152).

Türk romanının ilk örneklerinde Batılılaşmayı bir şekilde düzenlemeye çalışan metnin anlatıcısını "ben" şeklinde tanımlamak, mirasyedi tiplerle temsil edilen alafrangayı "öteki" olarak kabul etmek mümkündür. Ahmet Cevzici "ben"i bilinçli bir özne olarak tanımlar. Bu durum, kişinin benliğini başkalarından ayırabilmesi ve kendisini öne sürebilmesi için gerekli bir güçtür (Cevzici 225). Yine aynı yazar, "öteki"yi bir önceki cümlede işaret edilen -bilinçli- özneye dünyadaki yerini tanımlamasında yardımcı olan, ona güç veren, anlam aktaran bilinçli varlık olarak tanımlar (Cevzici 1295). Onur Bilge Kula, Hegel'den yaptığı tespite göre "ben veya özne" dışsal gerçeklikle; yani tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullarla savaşıyor ve onları irdeleyerek kendi öznesinin farkına varabilir. Bu süreci başlatan durum ise düşünmeyi harekete geçiren bir şeyi isteme hâlidir (Hegel Estetiği 1 218). İstemek, insanın bilinç olarak kendisiyle yetinememesinin bir sonucudur. Bu hissiyat, kişinin kendi dünyasının dışına çıkmasında bir etkiye -çatışmaya- dönüşür. Öteki ile bir araya gelmesi veya ona yönelmesi bu arzunun bir sonucudur. Ben'i temsil eden öznenin öteki ile bir araya gelmesi, zıt iki unsurun bir arada bulunması anlamına gelir. Bu mücadelede "tanıma ve tanınma" isteği her iki kavramla birlikte. Alman filozofa göre kişiler dolaysız ve kendi doğallıkları içinde kaldıkları sürece bu tanıma ve tanınma gerçekleşemez (Kula, Hegel Estetiği 1 224). Kula'nın Hegel'den aldığı bu yorum, Türk romanındaki Batı ile ilgili içeriği tahlil etmek açısından bir fırsat doğurur. Zira Batılılaşma düşüncesi, bu türün çatışma unsurunun oluşmasında müessir olur. Batı metaforunun roman türünde açığa çıkardığı "alafanga" tipi ve bu tipe göre gölgede kalan ve neredeyse hiç bahsedilmeyen "alaturka" olmayı başarmak isteyen karakterler, bahsi edilen çatışmada iki bilinç hâlini temsil ederler: Bağımlı ve bağımsız bilinç. Türlerde açığa çıkan bu çatışma 19. yüzyıl felsefesinin önemli başlığıdır. Buna göre Hegel, bağımlı bilinci 'köle' -başkası için var olmak-; bağımsız bilinci ise 'efendi',-kendisi için var olmak- şeklinde tanımlar (Kula, Hegel Estetiği 2 312). Batılı edebi türleri deneyimleyen Osmanlı yazarının, "ben"inin, sağlam duruşu henüz Tanzimat Dönemi'ndeyken zayıflar. Sömürge olmamış bir millet olarak Türk edebiyatında "efendi ve köle" ye yönelik doğrudan değil, dolaylı bir ima bulunur. Batılılar gibi ekonomik yönden başarılı olma arzusu Türk edebiyatında bir kırılma yaratır. Batılı gibi giyinme, konuşma, onun değer verdiği davranışları benliğinde açığa çıkarma ve Batı'dan alınan edebî türlere benzer metinler üretme gayreti sömürge edebiyatının kavramlarının Türk edebiyatına taşınmasına yol açar. Rene Girard'ın edebiyattaki taklit unsurunu açıklamak için Cervantes'in Don Kişot romanından alıntılıdığı Amadis de Gaule örneği ile Türk edebiyatındaki Batılılaşma arzusu birbirine benzer. Roman karakteri Don Kişot'a göre Amadis de Gaule en mükemmel gezgin şövalyelerden birisidir. Bu yüzden uşağı Sanço'ya, iyi bir şövalye olmak

için Amadis'i taklit etmeleri gerektiğini farklı örneklerle açıklar (207). Buna göre Fransız filozof, mimetik dolaylamanın toplumun genel prensipleri olduğu kanaatindedir. İnsanın iç dünya olarak ait olduğu ve kendisini ilişkilendirdiği çevresiyle iletişimine odaklanarak davranış, konuşma ve hareketlerinde ortaya çıkan öznel yönün dış dünya gerçekliğiyle yakından ilişkisine dikkat çeker. Fakat içsel bir yönü olması ve duygularla beslenmesi bu yapıyı her insanda kendisine has bir özelliğe dönüştürür (Girard 33). Girard bu durumu "İnsanlar birbirleri için birer Tanrı olacaklar" nitelemesiyle tanımlar. Buna göre bazı roman karakterleri üyesi olmak istedikleri düşünce veya medeniyeti taklit ederken kendilerinden hoşnut olmayacaktır (Girard 61). Fransız kuramcı, roman karakterinde tesadüf edilebilecek bu durumun "Ben olmayan her şey, dünya ve kişiler bana daha değerli, daha önemli, daha gerçek hayatla dolu görünüyor." şeklinde ortaya çıktığını belirtir (Girard 61). *Sergüzeşt* romanında Celal Bey'in sanatın tanımının yegâne adresi olarak Batı'yı görmesi, *Mai ve Siyah* romanındaki Ahmet Cemil'in en yakın arkadaşı, Hüseyin Nazmi'nin hayatına gıptayla bakması taklit etme arzusuna örnek olarak verilebilir. Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* romanında efendi ve kölesi arasındaki kimlik değiştirme hadisesinin başlangıçta geçici; zamanla kalıcı bir hâle gelmesi bu temanın romandaki çatışma ilkesini beslediğini gösterir.

19. yüzyıl Osmanlı yazarlarının farkında olarak veya olmayarak eserlerine yansıyan taklit arzusu, oryantalizmle ilgili kavramların içeriğe taşınmasını başlatmıştır. Yeni Türk Edebiyatı sahasında bu konuya dair yapılan araştırmalarda büyük oranda Edward Said'in çalışması yol gösterici olmuştur (Erdem 2012; Ayan 2018; Akkaya 2020). Servet Erdem araştırmasında, Said'in Şarkiyatçılık'ta (2021) kullandığı metodolojiyi Michel Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi* başlıklı eserinden aldığını belirtir (Erdem 2). Sacide Nur Akkaya ise *Türk Romanında Self-Oryantalizm (1870-1980)* başlıklı doktora tezinde materyalini "örneklem ve metin analizi metodu" ile incelemiştir (Akkaya 5). Foucault'nun bahsi edilen çalışması, Türk edebiyatında oryantalizm, self-oryantalizm ve oksidentalizm kavramlarına yönelik araştırmalarda söylem analizinin tespiti açısından ilham vericidir. Özellikle edebî metinlerde yer alan "ifadelerin tanımlanması, işlevi, betimlenmesi" ile "söylem birlikleri, nesnelere ve kavramların" tahlili açısından bu eserden alınacak bazı sorular metin tahlilini yönlendirebilecek özelliğe sahiptir. Foucault'nun eserinde tıp dünyasının söylem analizi için kullanılan bu sorular, Edward Said tarafından oryantalizm içeriğinin açığa çıkarılması için kullanılmıştır. Foucault'nun yanı sıra Fransız filozof Rene Girard'ın *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat* adlı eserindeki yaklaşım da oryantalizme yönelik araştırmalar için kullanılabilir. Nitekim oryantalizm ve self oryantalizm ve oksidentalizm kavramlarına yönelik edebî metinde açığa çıkarılması gereken "ben ve öteki"ye dair tanımlar Girard'ın araştırmasında incelenmiştir. "Ben ve öteki"nin kök olarak "efendilik ve kölelik"ten aldığı birikim açısından Onur Bilge Kula'nın *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı* başlıklı çalışması yine bu alana

yönelik katkısı bulunabilecek kaynaklardandır. Hegel, bir kişiye özne konumunu kazandırmanın devlet olduğu görüşündedir. Birey, sivil toplumun çıkmazından yurttaş kimliğini kazanarak kurtulur. Bireyin toplumsal kurumlarla barışması, dolayısıyla kendisiyle barışması onu özne bilincine ulaştırır (Özçınar 246).

Bu araştırma, oryantalizm ile ilgili kavramların edebî eserde açığa çıkardığı "ben ve öteki" çatışmasını tahlil etmeyi hedefledi. Bahsi edilen bu inceleme için Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* başlıklı romanı, somut verilere sahip olmasından dolayı seçildi. Osmanlı ve Batılı resim eğitimi almış Celal Bey'in "ben"i temsil eden baskısı ile esir Dilber'in "öteki" konumunun romanda açığa çıkardığı çatışma, süreç olarak oryantalizm kavramlarıyla anlamlı bir ilişki kurarken romanın sonunda bu çerçeve dağılır. Dolayısıyla Samipaşazade'nin eserindeki içeriğin bütünüyle self oryantalist olduğunu belirtmek güçtür. Doğu'nun aşk hikâyelerinde yer alan bazı klişeler, efendi ve köle aşkının yarattığı çatışmanın çözümü için kullanılmıştır. Bu düşünceden hareketle Türk yazarlarının yazdıkları ilk roman örneklerinden itibaren orijinal roman türünü taklit etme arzusuyla hareket ettiklerini fakat bu isteklerinin anlatı geleneğindeki yerli izi bütünüyle silemediğini belirtmek mümkündür.

Sergüzeşt Romanında "Ben ve Öteki"

Türk edebiyatında oryantalizm (şarkiyatçılık), oryantalizme karşı "ben" olma arzusu (oksidantalizm) veya oryantalizmin içselleştirilmesi (self-oryantalizm) kavramlarının idrak edilmesinin izini Tanzimat döneminden itibaren izlemek mümkün olmasına rağmen bu kavramlarla edebi eseri değerlendirme hususu sınırlı edebiyat araştırmacısının ilgisini çekebilmiştir. Doğrudan Türk edebiyatıyla ilgili olmasa da Jale Parla'nın doktora tezi *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (1978) başlıklı çalışması "Doğu'nun İngiliz ve Fransız yazarlarca paradoksal bir 'öteki' olarak yapılandırıldığına" işaret eder. Parla, Türk mitinin Fransız edebiyatındaki örneklerine yönelik tespitlerinde Lamartine'den yaptığı bir alıntıda şarkiyatçı çalışmaların doğrudan veya dolaylı yolla kendisinden olmayan kültürleri ilkel gördüğünü belirtir (Parla 68). Parla, Batı edebiyatındaki oryantalist Türk mitinin Doğu coğrafyasından çıkarılışını 1850 Kırım Harbi ile başladığını belirtir. Dolayısıyla Türkiye'nin hayalî ve mistik bir coğrafya olarak edebî metinlerde yer alması 19.yüzyılda sona ermiş olur. Batı edebiyatındaki bu gelişme, Osmanlıda ekonomik zayıflığın baskısının artması neticesi zıt yönde bir etki doğurur ve Batılılaşma arzusu yeni bir ufuk olarak edebî metinlerde belirmeye başlar.

Lord Byron'un *Turkish Tales* başlıklı eserinde Doğulu despotların elindeki çaresiz esir kadınlar ile (Parla 50) Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'indeki esir kadınlar benzeşir. Hasan Bülent Kahraman'ın Cumhuriyet dönemi için kullandığı tanımlama ile -açık ve gizli içselleştirilmiş oryantalizm- (Kahraman 155) Samipaşazade Sezai'nin çok daha eski bir dönemde yazdığı eserindeki bakış açısı aynıdır. Samipaşazade Sezai'nin konusu büyük oranda İstanbul'da

geçen *Sergüzeşt* romanında self oryantalizmi düşündürecek bir tasarruf bulunmaktadır. Edward Said'in eserinde oryantalist Batılı yazarların Doğulu milletleri tembel, az gelişmiş, rüşvete açık, yönetilmeye muhtaç, şehvete düşkün, pis, insan müsveddesi şeklinde tanımladığına dair tespitler (Said 219-220) *Sergüzeşt*'te de geçer. Doğu medeniyetinden bir yazarın oryantalizmin Doğu için kullandığı tanımı kendi coğrafyasında yaşayan halkını betimlemek için kullanmasını kavramsal olarak şarkiyatçılık yerine self-oryantalizm veya içselleştirilmiş oryantalizm (Kahraman 158) veya ulusal oryantalizm (Akkaya 50) şeklinde değerlendirmek daha uygundur. Zira Osmanlının oryantalist olduğunu belirtebilmek için Osmanlının kendisinden daha az gelişmiş milletlere dair oluşturduğu bilgileri ve buna muhatap olan kültürleri dikkate almak gerekir ki bu durum başka bir yazının konusudur.

Mehmet Kaplan, Samipaşazade Sezai'nin bu eserindeki kölelik konusunu Amerika ve Avrupalı sömürgecileri görmezlikten gelerek esareti sadece Asya ve İslam âlemine mahsus bir özellik gibi işlemlerini eleştirir (Kaplan 381). Ali Şükrü Çoruk, Samipaşazade Sezai'nin toplum ve devlet nezdinde ortadan kaldırılması hususunda uzlaşma sağlanmış esaret meselesini yerli bir bakış açısıyla değil, oryantalizmin oluşturduğu "imaj ve argümanlarla" yazdığı üzerinde durur (Çoruk 99). Zira oryantalizmin klişeleşmiş Doğulu kadın anlayışı ve İstanbul'un köhne gösterilmesi *Sergüzeşt* romanında açıkça gözlemlenir (Çoruk 96). Sacide Nur Akkaya, *Türk Romanında Self-Oryantalizm* başlıklı tezinde, *Sergüzeşt*'in içeriğinin oryantalizmle uyumlu olduğunu belirtir (Akkaya 484).

Rene Girard, 19. yüzyıldan sonra mutlak gerçekliğin temsili olan kurumların -kilise, monarşik yönetim, ideolojiler, ekoller ve otoriteler- önemini kaybettiğini ve bu durumun romana yansıtıldığını ileri sürer. Yeni bir gerçekçilik olarak nitelendirilebilecek bu tesir, kilise cemaatine üye olan bireyleri buradan uzaklaştırır ve sosyal bir grubun bir parçası haline getirir (Gebauer ve Wolf 237). Girard'ın mimetik arzu şeklinde açıkladığı bu durumu kabul edilebilir davranışlara öykünme veya toplumun yücelttiği yaşantıyı kendi hayatında inşa etme şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu bilgiden hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah*'ı, *Monte Kristo Kontu* romanından; aynı yazarın *Don Kişot* romanından mülhem *Çengi*'yi yazdığı dikkate alınırsa bu durumun bir öykünme -benzeme veya taklit etme- çabası olduğu müşahede edilir. Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanı gerek dilin iktidar öznesini kurması ve gerekse Dilber'in karakterinin ortaya çıkarılışı açısından oldukça farklıdır. *Sergüzeşt*'e "ben ve öteki" kavramları çerçevesinde bakıldığında Dilber'i İstanbul'a getiren esirci Hacı Hüseyin ve onu para karşılığında satın alanlar gücü elinde tutan "ben"i veya "efendi"yi temsil eder. "Ben"i temsil eden bu kesim, Çerkez esirin çocukluğundan beri taşıdığı ismini iptal eder ve ona Dilber adını verir. Oynamasına ve okulda öğrenci olmasına izin vermezler. Ev işlerinden ve aynı yaşlarda olduğu evin kızının okul eşyalarını taşımaktan sorumlu tutulur.

*Sergüzeşt'*in henüz ilk sayfasında Dilber'i Batum'dan getiren Hacı Ömer ismindeki esir tüccarının tasviriyle başlayan olumsuz atmosfer, Foucault'nun tespitiyle, iktidar ögesini öne çıkarır (Foucault 69). Esir tüccarı Hacı Ömer'in gücü; merhametsizliği, vahşi gözleri, şahsi çıkarına düşkünlüğünden kaynaklanır (2017:3). Elleri bir küçük yelpaze kadar büyük olan bu esir tüccarı, kirli sakallı esmer yüzü, odasına asılı kırbacıyla insan dışı bir varlığa benzetilir. Dilber'e ismini veren ilk sahibi ve onun Arap cariyesi Taravet de Hacı Ömer'e isnat edilen yapıdadırlar. Dilber'in ince bir şilte, sert bir yastık ve kirli bir yorgandan oluşan bir odada kalması şeklinde çoğaltılabilecek örnekler romandaki "efendi" kavramının belirginleşmesini sağlar (Kerman 8).

"Ben ve öteki" çatışmasındaki diğer ucu, "öteki"yi, Dilber temsil eder. Çerkes halayık, esircinin evinde ana dilinde konuşamaz, Tophane'den Beyazıt'a kadar yorulmasına aldırılmaksızın yürütülür, kendisini satın alacak kadının eteğini öpmek zorunda bırakılır ve okuma hakkı verilmez. Bunun yanı sıra yaptığı her yanlış harekette dayak yer. Metinde Dilber ile ilgili yer alan cümlelerin büyük bir kısmı gücünün yetersizliğini açığa çıkarır (Kerman 8). Küçük esire evin diğer hizmetçisinin "pis halayık" ismini vermesi, oryantalizmin Doğu ile ilgili klişelerini romanda görünür kılar. Dilber'i köle hâline getiren bu sistemi romanda Osmanlı temsil eder.

Girard'ın tahlil etmek için kullandığı "ben ve öteki" kavramlarıyla Hegel'in "köle efendi" diyalektiğinde belirttiği "tanıma ve tanınma arzusu" Dilber'in mevcut durumuyla uyumludur. Dilber'in tanınmak veya kendisini "ben" olarak tasarlayabilmesi için ilk hamlesi, okuldaki diğer çocuklar gibi okumak ve öğretmenin onayını almaktır:

...en büyük arzusu mektebe gitmekti, zira orada diğer çocuklarla muhtaç olduğu hürriyet ve muhabbetle mükâleme eder,kimse bu küçük mahlukun haysiyet-i insaniyesini 'Pis halayık' diye pâmâl-i tahkir etmez ve bulunduğu hâl-i yeis ve ıztırabında derslerine fevkalade gayret ettiğinden hocasından ara sıra hocasından aferin alır... (Kerman 9)

Dilber'in yaşlıları gibi olmayı istemesi kendiliğinden değildir. Kölesi olduğu evin kızı Atiye gibi bir çocuk olmak ister. Girard'ın Proust'un kahramanı için kullandığı değerlendirmede belirttiği (Girard 61) gibi, Çerkez köle Atiye'nin gücü ile kendi akıllılığı arasında bir sentez hayal eder. Okumayı ve Türkçe konuşmayı kendi kendisine öğrenir fakat etrafındaki görünmezlik durumu devam eder. Dilber'in ilk evinde "ben" olmak için ikinci girişimi, evden kaçmayı denemesidir. Gece vakti annesini bulmak için Çerkez paltosu ile kalpağını giyer ve kendisine bir çocuğun hediye ettiği bebeği yanına alarak kaçır. Anlatıcı, küçük esirin eşyalarına karşı tavrını "Aferin bu küçücük Kafkasyalının kalb-i ulvî-i muztaribine ki, kendi mâmelekenden başka bir şey kabul etmeyerek ve bohçasını koltuğunun altına alarak oda kapısından dışarı çıktı." (Kerman 11) şeklinde tasvir eder. Dilber, sığındığı evde merhametli insanlarla karşılaşır ve sahibinden satın alınmak

istenir. Bu çaba, yazarın self oryantalist bakış açısını daha da belirginleştirir: "Zavallı çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz Asya vahşet-i kadimesinin istimal ettiği ve birkaç asırdan beri insaniyetin zîr-i bâr-ı tahakkümünde inlettği esaret zincirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçük kuşları, güzel çiçekleri okşamak içindir." (Kerman 14). Güzin Dino, Samipaşazade Sezaî'nin kendisi de dâhil dönemin birçok yazarı tarafından Sergüzeşt romanının realist akıma uygun olduğu görüşünü eleştirir. Bu eserin realist edebiyattan ziyade romantik akıma daha yakın olduğunu belirten Dino, Dilber için kullanılan bu ifadelerle iddiasını ispatlar (Dino 141). Dilber'i sığındığı evden sahibine teslim etmek üzere mahalle imamının gelmesi ve çocuğun kaçma sebebini merak etmemesi de eseri romantik akıma bağlayan bir diğer husustur (Kerman 17).

Çerkez esir, satıldığı ikinci evde ilk evine nazaran daha kolay işlere tahsis edilir. Bahçeye nazır bu evin alt katındaki salonda, ocağın kenarına işlenmiş belden aşağısı balık şeklinde iki çıplak kız resmi bulunur. XIV. Luis zamanına mahsus olan bir masa, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girişini gösteren tablo ile Birinci Napolyon'un "tasvir-i mehibi", büyük bir piyano ve birçok gösterişli aksesuar yeni sahiplerin sosyal statüsünü okura gösterir (Kerman 27). Akşamları bu ailenin on dokuz yaşındaki kızının çaldığı piyano eşliğinde gazete ve kitap okuması Dilber'in esaretten dolayı yaşadıklarının görülmesi için bir umut oluşturur. Bu arada evin kızı, Tesliye'yi büyüten Fransız mürebbiyenin kendi kültürüne dair kurduğu, "Voltaire'in, Hugo'nun, Jan Jak Rousseau'nun lisanını âlem-i insaniyet öğrenmeye mecburdur." (Kerman 28) şeklindeki cümlesi oryantalistlik klişelerindedir. Bunun yanı sıra mürebbiyenin Türkçenin Bizanslıların veya Arapların dilinden geldiğine dair değerlendirmesinin eleştirilmesi üzerine "Bilinmez ki şarkta her hakikat kadınlar gibi mestur" şeklinde kabahatini Doğu'ya yüklemesi yazarın döneminin meselelerinden haberdar olduğunu gösterir (Kerman 28). Fransız dadının Türkler hakkındaki görüşleri ile romanda Dilber'e karşı oluşturulan dil neredeyse aynıdır. Bu durum, oryantalistlik ve self oryantalistlik odak noktasını göstermeyi olanaklı kılar.

Dilber, ikinci satıldığı evde yapması gereken işlerin dışında evin oğlu ressam Celal Bey'in her saat değişen arzularına uygun bir model olmak zorundadır (Kerman 29). Çerkes halayaktan her gün başka bir portre için farklı kıyafetler giymesi istenir. Dilber isminin yanı sıra Celal Bey ona Kleopatra ismini verir (Kerman 31). Dilenci portresi için kendisine giydirdiği yırtık kıyafette vücudunun bazı yerlerinin görünmesi Dilber'i rahatsız eder. Celal Bey'in resim yapmak için kurduğu atmosferi Dilber'in ağlayarak bozması sonucu onu odasına gönderir. Bu durum başından beri romanda kurulan "ben ve öteki" ilişkisindeki dengeyi bozar. Celal Bey, bu hadiseyi düşünürken self oryantalistlik tanımları açıkça görülür: "Bu oyuncak bana niçin bu kadar dokundu? diyerek yukarı kata çıkıyordu. Birdenbire uğradığı sadme-i hüsnün tesirat-ı şedidesini tadil ve tahfife ikdam ile bu mücadele-i hissiyat âsârından olarak bir, iki günü düşünmekle, birkaç

geceyi uykusuzlukla geçirdi.” (Kerman 32). Yeni ismiyle Kleopatra, bu hadiseden sonra Juliet’e dönüşür. Dilber’in Celal Bey’in gözündeki değişimi, ötekinin “ben” üzerindeki tesiri açısından dikkate değer bir örnektir. Celal’deki değişim “öteki”nin -kölenin – tesiriyle başlar. Bu etki, Celal Bey’in kendi evliliği için “ismet ve muhabbet” kıstaslarını bulmasını sağlar. Celal’in annesi ise servet ve asaleti evliliğin şartı olarak görür (Kerman 39). Celal Bey, amcasından Dilber ile evlenmek istediğini ve bu arzusunu babasına söylemesini rica eder (Kerman 50). Celal, Dilber’e olan sevgisini açıklamak için onu kırlık bir yere gezmeye götürür. Bu ilk ve tek görüşme, Celal’in annesi tarafından keşfedilir. Bu duruma itirazını ; “Biz onun terbiyesine, tahsiline bu kadar çalıştığımız ve kendisine ikbalini temin eden bir izdivaç hazırladığımız halde bütün mesaimizi, kendisinin istikbalini, her şeyi bir cariyenin hizmetten kirlenmiş eline teslim ediyor? Mümkün değil.” (Kerman 42) şeklinde belirtir. Çerkez esirle oğlu arasında olabilecek bir evlilik uykularını kaçıır. Zira tanıdıklarına karşı rezil olacaktır. Dolayısıyla Dilber’in satılma kararı verilir.

İkinci evde, Celal Bey’in itirafıyla seilmeye layık olduğunu öğrenen Dilber de değişir ve kendisini değerli görmeye başlar. Dilber’in değişimi aynı evdeki diğer esir arkadaşı Çaresaz’ın cesaret kazanmasını sağlar. Çaresaz korkusuz bir şekilde efendisinin gözlerinin içine bakar ve esirlerle oyuncak gibi oynadığını, merhametsiz olduğunu belirtir (Kerman 53).

Celal, Dilber’in gidişle aklî melekesini kaybeder. Bu durum romandaki self oryantalist çerçeveyi dağıtmaya başlar. Celal, Dilber’in olabileceğini düşündüğü yerleri arar ve yardımcı olmayanları dövecek duruma gelir (Kerman 60). Celal Bey’in sonuçsuz arayışlarına yağmurun aralıksız yağışı eşlik eder. Ailesi, Celal’in çabucak iyileşip unutacağını düşünür fakat durumu giderek ağırlaşır. Beyin iltihabi hastalığına yakalanmıştır (Kerman 66).

Dilber’in yeni sahibi, Mısır’da Elhamra sarayına benzeyen gösterişli bir mekânda yaşayan zengin bir tacirdir. Binayı tasvir eden cümlelerde oryantalizmin Doğu ilgili peri masalı metaforu tekrarlanır. İstanbul’un köhneliğine karşı bu saray Binbir Gece Masallarını andırır (Kerman 67). Dilber bu tasvirin içinde hüznü bir şekilde oturur. Sarayın sahibi Dilber’le birlikte olmak istediğini bir kadınla ona bildirir. Dilber’in bu talebe verdiği cevap, Celal’in onda yarattığı değişimi görünür kılar: “Efendinizin hazineleri, mücevherleri varsa benim de gönlüm var. Odalık! Ben onun yüzünü gördükçe nefretimden tüylerim ürperiyor. Git kendisine böyle söyle!” Bu cevap neticesi tekrar bir odaya hapsedilir. Celal Bey’in Dilber’e olan sevgisi, kendi kendisini sevmeyi öğrenmesini ve istemediği taleplere cevap verecek cesareti kazanmasını sağlamıştır. Dilber’i hapsedildiği yerden harem ağası Cevher kurtarır ve ona gemiye binip İstanbul’a gitmesi için bir bilet verir. Bir anda özgürlüğüne kavuşan Dilber, sokakta ne yapacağını bilemediği gibi İstanbul’a gittiği takdirde Celal’in ailesini aşamayacağını düşünür. Bu durum onu intihar fikrine götürür. Dilber gibi esir olanların hürriyeti ancak ölümle

sağlanacaktır (Kerman 78).

SONUÇ

Edebi eser tahlilinde oryantalizme yönelik yapılacak araştırmalar için kullanılabilir metot açısından yürütülen bu çalışma somut örneklendirmeye müsait olması dolayısıyla Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanı üzerinden örneklendirilmiştir. Edward Said'in *şarkiyatçılık* alışmasında örnek alınan Michel Foucault'nun yaklaşımı başta olmak üzere Rene Girard'ın edebi eserde "ben ve öteki"ye yönelik yaklaşımı ile Onur Bilge Kula'nın Hegel ilgili araştırması bu çalışmanın ihtiyaı doğrultusunda dikkate alınmıştır.

Modern Türk romanının başlangıcından itibaren Batı'dan alınan edebî türlerle başlayan taklit olgusu gerek yazarın bakış açısında gerekse eserinde "ben ve öteki" algısını oluşturmuştur. Bu etkilenmeyi tahlil unsuru olarak incelemek açısından *Sergüzeşt* romanında Dilber'i satan esirci, ilk satıldığı evin sahibi, ikinci evin sahibi ve Mısırlı tüccar "ben"i; "köle efendi" diyalektiği açısından "efendi"yi temsil eder. Bu kavramlar, romanda bahsi edilen karakterlerin konuşma üsluplarında, eşyalarında, davranışlarında ve yaşadıkları mekânda açığa çıkar. Esircinin kırbacı, ilk sahibin attığı tokat, Osmanlıdaki son sahibinin oğlunu korumak için onu tekrar satması ve esir kıza isimler takılması dil ile g arasındaki bağı görünür kılar.

Romanın ana karakteri Dilber, esir olması ve bu durumunun eser boyunca devam etmesinden dolayı "teki" ve çoğu yerde "köle"yi temsil eder. Dilber'in eşitlenmek arzusu kendi yaşıtı ocuk Atiye gibi okula gitmek istemesinde açığa çıkar. Okuyarak ğretmenin takdirini kazandığı takdirde mutlu olabileceğini düşünmesi kendi benliğini sevemediğini gösterir. Roman boyunca yapması gerekenleri dayakla öğrenir ve kendisini savunmak için konuşmasına müsaade edilmez. Batılı koşullarda yaşayan yeni ailesi bile ona esir olduğunu unutturmaz ve ressam Celal Bey'in modeli olması konusunda yaptığı baskı görmezlikten gelir. Celal Bey'in ona açık olması Dilber'in özne olabilmesi için bir fırsat doğurur. Fakat Celal'in "asalete tapan" annesi bunu "hizmetinin kirli ellerine teslim olmak" şeklinde görür. Rene Girard'ın "insanlar birbirleri için birer tanrı olacaklar" yaklaşımı Dilber'in satılma kararında açığa çıkar. Celal'in annesi etrafına rezil olmamak için oğlunu oyuncağı Dilber'den ayırır. Rene Girard'ın "efendi köle" diyalektiği üzerinden roman tahlili olarak teklif ettiği yaklaşımı *Sergüzeşt* rnekler fakat bu eser, aynı araştırmacının metafizik taklit ile ilgili görüşüne uygun değildir.

Dilber'in Mısır'da esaretten kurtularak Celal'e kavuşma ihtimali için elindeki bileti kullanmaması ve ölmeyi tercih etmesi Hegel'in "tanıma ve tanınma" ya yönelik değerlendirmesiyle uyumludur. Dilber'in özgürlük anlayışının ölümle olması tanınma sürecindeki son basamaktır. Çerkez esirin gittiği ülkenin vatandaşı olabilmesi ile ilgili umutsuz oluşu, intihar etme kararını almasında

etkili olur. Celal Bey'in Dilber'e olan aşkı için delirmesi iki şekilde yorumlanabilir. Celal Bey, eğitilmiş olmasına rağmen ailesinin ve dolayısıyla toplumun karşısında durma cesaretine sahip değildir. Bu durum Dilber'in satılması sebebiyle aynıdır. Bir diğer husus, aşkı yüzünden delirmesi ve sokaklarda çılgınca dolaşması klasik edebiyattaki aşk temasına dair klişeyi hatırlatır. Celal'in aşkının ilahi boyuta geçiş aşaması kabul edilen delilik yorumu *Sergüzeşt*'te kullanılmaz. Bu tercihi modern romanın erken örneği şeklinde değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi. *Çengi*. Hazırlayan Mustafa Miyasoğlu, Selis Kitaplar, 2003.
- Akkaya, Sacide Nur. *Türk Romanında Self-Oryantalizm (1870-1980)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Ayan, Emine. *Edward W. Said'in Oryantalizm Kuramından Hareketle Postmodern Türk Romanlarında Oryantalist Temsiller Üzerine Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993,
- Çoruk, Ali Şükrü. "Oryantalizmin Sergüzeşt'i." *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.36, 2007, ss.79-100.
- Dino, Güzin. "Samipaşazade Sezai Bey'in 'Sergüzeşt' İsimli Romanında Gerçekçiliğin Payı." *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.12(1-2),1954,ss. 139-152.
- Erdem, Servet. *Osmanlı-Türk Romanında Ulusal Oryantalizm ve Oryantalist Uluslaşma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. Çeviren Veli Urhan, Birey Yayıncılık, 1999.
- Gebauer, Gunter ve Christoph Wulf. *Mimesis - Culture, Art, Society*. University of California Press, 1995.
- Girard, Rene. *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat/Edebi Yapıda Ben ve Öteki*. Metis Yayınları, 2020.
- Hançerlioğlu, Orhan. "Yabancılaşma." *Felsefe Ansiklopedisi*. c.7, Remzi Kitapevi, 1980.
- Kahraman, Hasan Bülent. "Oryantalizm ve Kemalizm." *Doğu Batı*. s.20, 2019,ss.155-182.
- Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*. Dergâh Yayınları, 1997.
- Kula, Onur Bilge. *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı*, c.1, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kula, Onur Bilge. *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı*, c.2, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Özçınar, Şahin. *Kendinin Bilinci ve Öteki Diyalektiği, Hegel Felsefesinde Bilincin Dolayımı ve Nesnelleşmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Parla, Jale. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İletişim Yayınları, 2022.

Saavedra, Miguel de Cervantes. *Don Quijote*. Çeviren Roza Hakmen ve Ahmet Güntan, Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Said, W. Edward. *Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*. Çeviren Berna Ülner. Metis Yayınları, 2010.

Samipaşazade Sezai. *Sergüzeşt*. Hazırlayan Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.